

Pukovnik, prof. dr sci

MILANKO JOVIČEVIĆ

Aktuelni problemi i zadaci mentalne higijene u ratu i drugim vanrednim situacijama

Teorijska obrada problema prilagođavanja čoveka ratnim uslovima podrazumeva izučavanje psihodinamike ponašanja i psihičke stabilnosti ličnosti i grupe u uslovima delovanja psihičkog stresa u ratu i u drugim vanrednim situacijama. U tim, kao i u normalnim uslovima neophodno je poznavati sociopsihološke zakonitosti ponašanja ličnosti i kolektiva, njihove specifične reakcije i emocionalno doživljavanje. Ta osnovna psihološka saznanja su važna komponenta održavanja borbenog morala u ratu i u prevenciji straha i panike. To je značajno i zbog toga što su mnogi psihički procesi i psihološke reakcije u vanrednim uslovima stimulisane ne samo svesnim motivima koje čovek kontroliše već i nesvesnim, biološko-nagonskim, nezavisnim od naše volje i svesnih psihičkih sadržaja.

Postoji očigledna neusklađenost između savremenih potreba u pogledu psihološkog obrazovanja i našeg shvatanja njegovog značenja. Savremeno društvo veoma brzo osvaja nova naučno-tehnička saznanja iz oblasti egzaktnih nauka. Međutim, osvajanje saznanja iz oblasti društvenih, a naročito psiholoških nauka očigledno zaostaje, iako je čovek biopsihološko, racionalno biće koje treba najbolje da poznaje sebe, svoje sposobnosti i psihofiziološke mogućnosti. Uzrok zaostajanju psiholoških saznanja za mnogim drugim, verovatno, treba tumačiti u skladu s konstatacijom drevnih mislilaca da je najteže upoznati sebe, svoju ličnost, psihofizičke mogućnosti, s obzirom na to da je čovek najsloženija i najsavršenija tvorevina

u evoluciji organske materije. Inače, čovek je svestranije počeo da izučava sebe, svoju ličnost, oblike ponašanja i psihičke procese tek u ovom stoleću, uporedo s razvojem prirodnih i društvenih disciplina.

Samo konstatovati potrebu izučavanja psihologije ličnosti i nje-
no ponašanje sa aspekta jačanja psihičke stabilnosti u borbi je ne-
dovoljno. Pri razmatranju psihosocioloških zakonitosti ponašanja po-
jedinaca i grupe u vanrednim uslovima, posebno u ratnim, neophod-
no je ukazati na značaj svesnih motivacionih snaga ličnosti. Ako u
sistemu shvatanja naših vrednosti i životne filozofije svesnim moti-
vacionim činocima priznajemo odlučujuću ulogu u našem pona-
šanju i akcijama, neminovno stupamo na područje ideologije i su-
srećemo se s njenom funkcijom i ulogom. Taj zaokret od psiholo-
gije i sociologije prema ideološkim sadržajima najbolje se zapaža
u ratnim uslovima. Ta se pojava uočavala i u prošlosti kad god
su se raspoloživim propagandnim sredstvima širile ideje i pokretale
određene društvene snage radi ostvarivanja određenih ciljeva. U
savremenim uslovima ideoloških i klasnih konfrontacija, u uslovima
primene veoma razvijenih i usavršenih sredstava javnih komunika-
cija, problem psihološke propagande je aktuelniji nego ikad ranije.
Pokušava se do maksimalnih granica da se eksploatišu naučna
psihosociološka dostignuća i saznanja u ideološke i ratne svrhe.
Ideolozi psihološkog rata, koji su u isto vreme i nosioci agresivnih
stremjenja u organizovanju i gušenju masovnih, revolucionarnih
i oslobodilačkih pokreta, smatraju primenu psiholoških akcija čet-
vrtom dimenzijom nuklearnog udara. To ukazuje na značaj psiho-
loškog obrazovanja najširih slojeva društva da bi se neprijatelj
osujetio u pokušaju da naruši borbeni moral našeg društva, njegove
osnovne pokretačke snage i svesnu motivaciju i potrebu za otporom.

U svim do sada poznatim ratovima primenjivale su se metode
i sredstva da bi se izvršio psihološki pritisak, izazvala opšta nesi-
gurnost, neizvesnost i potreba za prestankom otpora. Najavljivanje
primene tajnog oružja ili uvođenje novih borbenih sredstava u
naoružanje doprinosi stvaranju takve klime. Činjenica je da se
čovek uvek oseća nesiguran, bojažljiv i uznemiren ako ne poznaje
aktuelne probleme i ako se ne služi naučnim saznanjem. Stoga su
svestrana analiza i usvajanje savremenih psiholoških saznanja u oru-
žanim snagama i drugim strukturama društva doprinos uspešnom
sprovođenju koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samoza-
štite. Time se ujedno svestranije razvija i izgrađuje borbeni moral
i povećava efikasnost suprotstavljanja potencijalnoj agresiji.

Savlađivanje psihofizičkih opterećenja u ratu može se posma-
trati i kao neprekidan proces razrešavanja stalnih konfliktnih si-

tuacija. Osnovni pokretači konflikata kod čoveka u tim uslovima su strah od smrti i ranjavanja i moralne obaveze prema društvu.

Čovekova pozitivna motivisanost u ratu, njegova tolerantnost i otpornost prema fizičkim naporima, psihičkim stresovima i strahu održavaju se sve dok je u stanju da kontroliše svoje ponašanje. Psihopatološke i sociopatološke, privremene i trajnije, reakcije javljaju se u onoj etapi kada čovek nije više u stanju da se na takve uslove života prilagođava svesnim psihosociološkim mehanizmima, kada je njegova emocionalna stabilnost narušena i psihička ravnoteža poremećena. On počinje da se štiti kvalitativno drugačijim, nesvesnim psihološkim odbrambenim mehanizmima nastojeći da izbegne grubu realnost. Takvo njegovo ponašanje i psihička doživljavanja spadaju ne samo u područje psihologije već i psihopatologije ličnosti te je neophodno poznavati ih. Abnormalne oblike ponašanja pojedinca i grupe u frustracionim i konfliktnim situacijama u ratu najčešće prouzrokuju akutni strah, iznenađenje, neizvesnost i iščekivanje događaja.

Čovek doživljava strah u ratu i svim drugim opasnim situacijama kao psihološku pojavu koju nije u stanju uvek da otkloni svesnim psihičkim procesima i motivacijom. Svakako da struktura ličnosti, njena psihička stabilnost i svesna motivacija utiču na produbljenost i trajanje takvih psiholoških reakcija. Emocionalno stabilne, psihički otporne i visoko pozitivno motivisane osobe će u uslovima psihičkog stresa i straha reagovati samo privremeno poremećenim psihičkim reakcijama i brzo će se oporaviti. Naprotiv, osobe sa poremećajima u strukturi ličnosti a koje su i u normalnim uslovima pokazivale devijantna ponašanja, u ratu će ispoljiti intenzivnije i trajnije abnormalne psihopatološke reakcije. Tu nije reč o psihijatrijskim bolesnicima koji su ranije bili lečeni u bolničkim i ambulantnim uslovima, već o kategorijama psihopata, lakših neurotičara, umno zaostalih, alkoholičara, narkomana i drugih osoba s poremećajima u ponašanju dobro poznatim u opštenacionalnoj populaciji.

Ako polazimo od osnovnog stava u koncepciji opštenarodne odbrane i društvene samozaštite da svakog našeg čoveka treba osposobiti za odbranu zemlje, psihološko osposobljavanje tih kategorija ljudi nije lak zadatak. Česta su pogrešna shvatanja pojma psihičkog bolesnika, a prvenstveno psihopatske ličnosti. Pod pojmom psihopate obično se podrazumeva čovek koji je za društvo izgubljen, čiji su svi aspekti ličnosti degradirani i propali. Međutim, kod tih kategorija ljudi nisu sve crte i dimenzije njihove ličnosti oštećene i oni se mogu pogodnom selekcijom i klasifikacijom rasporediti na dužno-

sti koje im odgovaraju. Amerikanci su, na primer, u početku drugog svetskog rata strogom selekcijom odbacili oko dva miliona ljudi psihopata, a kasnije su zaključili da su ozbiljno pogrešili, jer je poznato da su mnoge psihopate odlični borci u ratu. Reč je o ispoljavanju njihovih očuvanih pozitivnih psiholoških osobina i sposobnosti, koje im omogućuju dobro prilagođavanje za određene dužnosti u ratu.

Razmatranje sistema psihološkog obrazovanja sa aspekta odbrane naše zemlje nameće nam veoma aktuelan problem selekcije i klasifikacije ljudstva za odgovarajuće službe i dužnosti u oružanim snagama. Svaka ličnost poseduje specifične individualne psihičke osobine, sposobnosti, stepen opšteg i kulturnog obrazovanja i u zavisnosti od toga, karakteristično ponašanje. S obzirom na tu naučno utvrđenu činjenicu, neophodno je uspostaviti takav sistem klasifikacije i selekcije ljudstva za odgovarajuće rodove i službe u oružanim snagama koji će biti u skladu sa osnovnim principima opšte-narodne odbrane. Svaki naš čovek, uključiv one s poremećajima u sklopu ličnosti, mora se osposobiti da postane aktivan borac u odbrani zemlje. Shodno tome, u programu obuke i osposobljavanja za dužnosti u ratu psihološko obrazovanje mora biti zastupljeno i organizovano ne samo u oružanim snagama već i u svim strukturama društva. Psihološko obrazovanje ljudi u svim strukturama društva uvek je aktuelno pitanje zbog prisutnosti straha i panike u različitim frustracionim i konfliktnim ratnim situacijama u kojima se svaki pojedinac i grupa mogu naći. Kada je reč o doživljavanju akutnog straha i drugih neprijatnosti neophodno je saznanje da se osoba zaštićuje odbrambenim psihološkim i fiziološkim mehanizmima.

U medicinskoj i vojnoj literaturi često se piše o tome da bi psihički poremećaji kod ljudi u mogućem ratu, posebno u slučaju da se upotrebi nuklearno oružje, bili masovniji nego u prošlosti. Tu tvrdnju kao očekivanu realnost mogu nosioci psihološkog rata da zloupotrebljavaju i njome se koriste u propagandne svrhe. Pogodno tle za takve akcije je nizak obrazovni stupanj prosečnog čoveka iz područja psihologije ponašanja, njegova nepripremljenost za pravilno reagovanje u situacijama koje izazivaju stresove. Masovne normalne psihološke reakcije na akutnu psihičku traumu ubrajaju se u trajnije psihičke poremećaje, što se naučno ne može prihvatiti. To nameće potrebu da se ne samo sredstvima masovnih javnih komunikacija sprovodi sistematsko informisanje već i plan-sko obrazovanje iz aktuelne psihološke problematike.

Da bi se uspešno ostvarivala koncepcija opštenarodne odbrane važno je da prosečan čovek zna zašto određeni manji broj osoba posle doživljenog akutnog straha nije u stanju da se psihički sredi, već i dalje ostaje u stanju dubljih trajnijih poremećaja. To saznanje je neophodno da bi se blagovremeno preduzimale odgovarajuće mere u primarnoj prevenciji psihičkih poremećaja, kako bi se osobe koje su predisponirane za takve reakcije rasporedile na dužnosti koje im najviše odgovaraju. To ističemo zbog toga što psihička otpornost i izdržljivost u ratu zavise od mnogih činilaca i u interesu su društva. To se ne može tumačiti samo motivisanošću za borbu mada je ona primarna. Kako je, međutim, struktura čovekove ličnosti složena, kao kriterijum psihičke otpornosti i visokog borbenog morala uzimaju se i svi drugi aspekti ličnosti, sa socijalnim i drugim interakcijama u grupi i kolektivu.

Naučno tumačenje da tzv. premorbidne osobe imaju poremećaja u strukturi ličnosti i da su u principu sklone da reaguju nenormalno u situacijama psihološkog stresa, a pogotovo u ratu, ide u prilog toj konstataciji. Te osobe u takvim situacijama reaguju uz pomoć odbrambenih psiholoških mehanizama kao i sve druge. Međutim, zapadanjem u stanje akutnog psihološkog šoka koji je primarno nagonsko-biološki, njihova odbrambena reakcija nema dovoljno unutrašnje psihološke energije da savlada strah kako bi se ubrzo iza toga realno i kritično ponašale. Nasuprot tome, one se pod dejstvom straha, i dalje nesvesno sve čvršće vezuju za prvobitno doživljavanje simptoma koji su inače poremetili njihovu psihičku ravnotežu. Smatra se da ti psihički poremećaji, najčešće u vidu neurotičnih simptoma, na određen način treba da zaštite osobu da ne doživi ponavljanje neprijatne situacije. Nesvesne psihičke reakcije koje su se pojavile kod osobe u času delovanja akutnog straha, kao što je bežanje od opasnosti, i dalje se održavaju. Tako se tim primitivnim, nesvesnim i regresivnim ponašanjem psihotraumatizovana osoba i dalje zaštićuje od svega onog što je ugrožava, ali se u isto vreme i udaljava od stvarnosti. Ona nesvesno zapada u bolest, čime je stekla tzv. primarnu dobit i tako postala bolesnik. Nagonski neurotični poremećaji u ratu i katastrofalnim situacijama nisu masovni — epidemijski, već zakonitost koja se javlja kod manjeg broja za to predisponiranih osoba. Naučno uzevši, to nema ničeg zajedničkog s neprikladnim ponašanjem nemotivisanih osoba koje namerno i svesno izbegavaju društvene obaveze i odgovornosti, što treba imati na umu prilikom analiziranja njihovog ponašanja.

Spremnost i sposobnost društva da uspešno vodi opštenarodni odbrambeni rat znatno zavisi i od svestranosti mirnodopskih priprema i psihijatrijsko-psihološke i mentalno-higijenske službe. To posebno zbog toga što se pretpostavlja da bi psihotraumatizovanih osoba u ratu i drugim vanrednim situacijama bilo znatno više nego u prošlosti. Prema procenama nekih vojnih stručnjaka, procenat psihičkih poremećaja u ratu bio bi 30—50% od ukupnog brojnog stanja ljudstva, što je ravno gubicima u najtežim oružanim sukobima. Ilustracije radi navešćemo neke podatke o kretanju psihijatrijskih poremećaja u prošlim ratovima.

Prvi, a pogotovu drugi svetski rat, u kojima su sudelovale milionske armije zaraćenih zemalja, doneo je ogromne gubitke u ljudstvu, materijalna razaranja i razne oblike psihičkih poremećaja ljudi. Ratna psihijatrijsko-psihološka služba zaraćenih zemalja imala je problema oko popunjavanja ogromnih praznina nastalih gubitaka ljudstva i oko zbrinjavanja psihijatrijskih poremećaja koji su bili u slabom porastu. U američkoj armiji je u prvom svetskom ratu za relativno kratko vreme bilo oko 43.000 psihičkih poremećaja, a u britanskoj oko 80.000.¹ U armijama zapadnih zemalja u drugom svetskom ratu na svaka četiri ranjenika i bolesnika dolazio je jedan psihijatrijski bolesnik. U američkoj armiji je od 14 miliona regrutovanih vojnika bilo 1,5 milion neuropsihijatrijskih bolesnika, ili 30% od ukupnog broja ranjenih i obolelih vojnika. Navodi se da je od tog broja neurotičnih poremećaja bilo oko 47%, mentalno zaostalih oko 10% psihopata, a psihoza 6%. U britanskoj armiji od ukupnog broja osoba sa psihičkim poremećajima u drugom svetskom ratu otpušteno je zbog nesposobnosti: neurotičara 64%, psihoza 21%, psihopata 8,1% i debila 6,4%.²

U poređenju sa drugim armijama, u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije bilo je u drugom svetskom ratu relativno malo psihičkih poremećaja, što se može objasniti time što je bila pretežno sastavljena od dobrovoljaca visokih moralnih i idejno-političkih kvaliteta, visoke pozitivne motivacije i borbenog morala. U Narodnooslobodilačkoj vojsci, koja je stalno narastala, psihički poremećaji nisu bili problem, iako je rat bio veoma surov — nametao borcima različita ratna opterećenja, lišavanja, osujećenja i psihotraume. Takvo psihičko stanje boraca u NOR-u treba posebno izučavati, pogotovo kada se uzmu u obzir veoma teški uslovi ratovanja: teškoće u obuci i naoružanju, materijalna obezbeđenost za borbu,

¹ Menninger, W.: *Psychiatry in Troubled World*, New York, 1949.

² Glass, A. and Spigel, J. P.: *Men under Stress*, Philadelphia, The Blakiston Co., 1945.

insuficijentna ishrana, odevanje, svakodnevni pokreti, marševi i česte borbe. Poznato je da je vojniku za vreme borbi i marševa potrebno 16.500—25.000 KJ u ishrani. Međutim, naš borac je za vreme borbe na Neretvi i Sutjesci imao svega nešto preko 4.000 KJ, a neprijatelj je bio brojniji i za 10 i više puta. Postavlja se pitanje kako je borac NOR-a mogao da savlađuje sva ta psihofizička opterećenja u takvim uslovima i da uspešno pobeđuje neprijatelja. Njegov borbeni moral je zadivio i ohrabrio prijatelje, a bio neshvatljiv i poražavajući za neprijatelje.

Iskustva iz NOR-a o ratnim psihofizičkim opterećenjima i mentalno-higijenskoj problematici zaslužuju da se izučavaju i primenjuju u novim uslovima. Osnovni izvor pozitivne motivacije naših boraca da uspešno savlađuju sve teškoće i psihička opterećenja u ratu bilo je saznanje da se bore za slobodu zemlje i novo, socijalističko društvo.

U slučaju da izbiju lokalni ili svetski oružani sukobi, očekuje se porast psihotraumatizovanih osoba usled upotrebe masovnog konvencionalnog, raketno-nuklearnog, hemijskog i biološkog oružja. Mogućnost da se upotrebi hemijsko oružje na živu silu, tehniku, materijalna dobra i sredstva u pozadini može da donekle smanji borbeni moral i stvori opštu životnu nesigurnost kod pripadnika oružanih snaga i stanovništva. Dovodenje materijalnih sredstava u stanje neupotrebljivosti može da prouzrokuje oskudicu, lična lišavanja i pojačane emocionalne krize koje mogu da pothranjuju različite psihičke poremećaje.

Eventualna primena biološkog oružja upotrebom patogenih mikroorganizama, bakterija i njihovih toksina može da posluži agresoru za uništavanje ljudskog i materijalnog potencijala.

Realna opasnost od upotrebe svih tih sredstava u mogućim ratnim sukobima postoji. Međutim, agresor još preuveličava te opasnosti i kod protivnika stvara napetu psihološku atmosferu, trudeći se da dokaže da je odbrana od tog oružja nemoguća. Osnovni mu je cilj da propagandom i drugim metodama specijalnog rata nagna protivnika da nerealno procenjuje uspešnost suprotstavljanja takvoj opasnosti. Istorija ratova, a naročito prvog i drugog svetskog, vijetnamskog i drugih, što su se vodili posle drugog svetskog, pruža dovoljno dokaza o tome da stvaranje nerealnih predstava i zaključaka o vlastitoj snazi koristi samo protivniku.

Izbijanje lokalnih ratova u savremenim svetskim uslovima je stvarnost, a mogućnost izbijanja svetskog oružanog sukoba nije isključena. Razorna moć nuklearnog oružja često se preuveličava uz pomoć sredstava javnog informisanja. Sve to utiče da se u svesti

prosečnog čoveka stvori iracionalan strah za vlastitu egzistenciju i budućnost. Ispoljavanje iracionalnog straha prvenstveno je svojstveno čoveku primitivne kulture i načina mišljenja, koji je inače nedozreo i sugestibilan. Te osobe se u objašnjavanju društvenih i prirodnih pojava ne služe objektivnim, naučnim činjenicama, već magijom, mistikom i verovanjem u više sile. Kako je nuklearna energija uvek preteća sila i predstavlja opasnost za opstanak čoveka, to podstiče i obrazovanje ljude da se u svojim tumačenjima, pod uplivom straha, služe magijskim načinom mišljenja. Izvor tog mišljenja je verovanje u veliku opasnost u kojoj se čovek nalazi posedujući ogromne izvore energije.

Na osnovu toga, moraju se ulagati veći napor radi masovnog podizanja i proširivanja medicinsko-psiholoških saznanja i zdravstvene kulture iz područja zaštite duševnog zdravlja ljudi u miru i vanrednim situacijama.

Istorija naših naroda je veoma burna. Različite agresije nanosile su im teška materijalna razaranja, gubitke u ljudstvu i psihičke traume, što je posebno došlo do izražaja u NOR-u. Nisu nas poštedele ni prirodne kataklizme, zemljotresi i neobuzdane prirodne stihije. Sva ta iskustva o ponašanju i reagovanju pojedinaca i grupa u ratu i drugim vanrednim situacijama svestranije se izučavaju tek u periodu posle drugog svetskog rata, u našim, socijalističkim uslovima. Neosporno je da svestranije izučavanje psihologije ponašanja pojedinca i grupe u stresnim situacijama ima ne samo naučno-teoretski, već i praktični značaj sa gledišta potreba opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, prevencije mentalnih poremećaja, sistema rukovođenja i organizacije u ratnim uslovima. Korisno je da se apostrofiraju neka iskustva iz te oblasti. U drugom svetskom ratu su u svim zaraćenim armijama najmasovniji trajniji psihički poremećaji bili u obliku neurotičnih reakcija. U našoj Narodnooslobodilačkoj vojsci su takođe zapažene neurotične reakcije, ali u znatno manjem opsegu nego u drugim armijama i sa specifičnom kliničkom slikom. Iskustva iz zemljotresa u Skoplju, Makarskoj, Banjaluci i na Crnogorskom primorju uče nas da psihičke poremećaje pojedina i većih grupa stanovništva imaju neka zajednička obeležja. Posle akutnog psihičkog stresa teže su uspostavljale psihičku ravnotežu i stabilnost one osobe koje su pre toga reagovalе psihičkim poremećajima, koji su se lečile ambulantno ili bolnički i bile u stanju određenih poremećaja u strukturi ličnosti ili su ispoljavale sociopatske obrasce ponašanja. To saznanje ima velik praktični značaj sa gledišta prevencije mentalnih poremećaja.

Deca su se mnogo bolje prilagođavala tim situacijama ako su bila evakuisana sa roditeljima nego ako su od njih obrazovane posebne grupe za evakuaciju. Zapaženo je da se stanovništvo bolje prilagođava novonastaloj situaciji ako se zadržava na svom području i ukoliko se ne evakuše. To saznanje je u skladu s našom koncepcijom opštenarodne odbrane. Naročito je primećeno da intervencija, dolazak i prisustvo poznatih rukovodilaca povoljno utiču na proces psihičke stabilizacije pojedinca i većih grupa stanovništva za vreme katastrofalnih zemljotresa. Slična su iskustva iz ratova.

Pripremanje za oružanu borbu i otpor u slučaju agresije je zadatak svih činilaca društva. One su uspešne u našem samoupravnom društvu jer je oslobođena ljudska stvaralačka snaga i omogućeno je ispoljavanje inicijative, snalažljivosti i usavršavanje sistema organizacije i rukovođenja.

Naša sadašnja rešenja se temelje na iskustvima iz NOR-a i na posleratnoj praksi socijalističkog samoupravnog razvoja našeg društva. Problemi i zadaci u oblasti zbrinjavanja, prevencije i lečenja psihičkih poremećaja podrazumevaju osim ostvarivanja postojeće programske orijentacije i usvajanje novih naučnih saznanja u toj oblasti. Izučavanje aktuelnih mentalnohigijenskih problema, kao što su prilagođavanje ličnosti, savladavanje psihofizičkih opterećenja, različiti mentalni poremećaji, delinkvencija, alkoholizam, traumatizam, samovoljno udaljavanje i drugi, treba da pomogne u pronalaženju celishodnih praktičnih rešenja za rad vojnosanitetske i zdravstvene službe u mirnodopskim, a posebno u vanrednim uslovima. Svi preventivni psihološki i mentalno-higijenski problemi mogu u težim uslovima da postanu još akutniji, te se njihovim izučavanjem i praktičnim rešavanjem u miru stvaraju mogućnosti za efikasnije delovanje u ratu i drugim vanrednim situacijama.